

Nr 74.

Av herr Andersson i Löbbo m. fl., om utredning angående särskilda lagstiftningsåtgärder för att tillgodose de till Smålands Taberg knutna naturskyddsintressena.

I motioner vid 1952 års riksdag (nr 165 i första kammaren och nr 210 i andra kammaren) hemställdes, att riksdagen måtte i skrivelse till Kungl. Maj:t anhålla om omedelbar utredning angående särskilda lagstiftningsåtgärder för att tillgodose de till Smålands Taberg knutna naturskyddsintressena samt att Kungl. Maj:t måtte snarast förelägga riksdagen det förslag, vartill denna utredning kunde föranleda. Som skäl för denna hemställan åberopades, att berget framstode som ett betydande naturminnesmärke, vilket emellertid hotades av ödeläggelse genom den omfattning gruvdriften i berget erhållit under senare år samt det sätt, varpå malmbrytningen bedrevs. Motionärerna framhöll, att effektiva garantier måste skapas för att ödeläggelsen av berget ej fortsatte, samt hävdade att gällande lag ej kunde tillgodose detta önskemål, varför den närmast till hands liggande lösningen syntes vara ett ingripande i form av speciallagstiftning.

I en den 15 januari 1952 i andra kammaren framställd interpellation riktade herr von Seth till statsrådet och chefen för handelsdepartementet frågorna, huruvida statsrådet hade »sin uppmärksamhet riktad på riskerna för att Smålands Taberg genom forcerad gruvbrytning komme att utplånas» samt huruvida statsrådet komme att »vidtaga åtgärder för att för eftervärlden bevara detta märkliga naturminnesmärke i de delar som fortfarande finnas kvar».

Motionerna hänvisades till lagutskott och behandlades av tredje lagutskottet, som i sitt utlåtande, nr 15, i anledning av motionerna anförde bl. a. följande: Smålands Taberg vore utan tvekan ett av vårt lands märkligaste naturminnen. Emellertid representerade berget ett värde icke endast som naturminne utan också som malmfyndighet. Tills vidare kunde dock malmen komma till praktisk användning endast såsom järnmalm. Denna järnmalm hade av flera skäl betecknats som mindre begärlig. Det dittillsvarande ekonomiska resultatet av gruvdriften måste också betecknas som blygsamt. Mot bakgrunden av dessa förhållanden kunde utskottet icke finna järnmalmsbrytningen vara ett intresse av sådan vikt, att värdet av berget som naturminne borde uppoffras. Vid en jämförelse mellan värdet av malmtillgångarna och bergets naturminnesvärde finge dock icke förbises, att i en framtid malmen möjligen kunde vinna en värdefullare avsättning än som järnmalm. Måhända kunde sålunda metallen titan, som inginge i malmen, så småningom komma att räknas till de ur försörjningssynpunkt viktigaste metal-

lerna. Skulle de svårigheter som förelåge att utvinna titanet ur malmen kunna övervinnas — ett omfattande undersökningsarbete i detta syfte bedreves enligt uppgift av gruvbolaget — så att en effektiv exploatering av tabergsmalmens latentä titanvärde möjliggjordes, kunde naturskyddsintressena få komma i andra hand. Därom torde emellertid framtiden få avgöra.

Utskottet sammanfattade sin ståndpunkt på följande sätt:

Statsmakterna böra tillse, att malmbrytningen å Smålands Taberg icke inkräktar å de naturskyddsintressen, som äro knutna till berget. Kommer driften i en framtid att kunna avse en effektiv och ekonomiskt lönande utvinning av malmens titanhalt, bör en omprövning ske av den betydelse, man kan tillmäta naturskyddsintressena i förhållande till malmbrytningen. Av största vikt vid denna omprövning blir givetvis den användbarhet, som metallen titan visar sig äga. Att malmbrytningen skulle förhindras att skada bergets naturminnesvärden behöver icke innebära, att brytningen helt tvingas upphöra. Den möjligheten finnes alltid, att brytningen i fortsättningen bedrivs endast som underjordsbrytning. Av kommerskollegiums och andra remissinstansers yttranden framgår emellertid, att underjordsbrytning skulle bli avsevärt mycket mera kostsam än dagbrytning och att driften till följd därav icke skulle bli så lönande, att den över huvud kunde upprätthållas. Skall fortsatt dagbrytning tillåtas, måste dock som villkor gälla, att den bedrivs endast i områden, vilka äro mindre ömtåliga ur naturskyddssynpunkt. Dessa områden böra bestämmas efter en närmare undersökning. Därvid torde beaktas, att bergets hjässa med den därå belägna utsiktspunkten bör helt lämnas i fred av brytningen, likaså grannskapet av hjässan, den dit ledande vägen och, i mesta möjliga mån, de växtplatser å berget i övrigt, som äro av särskilt stort botaniskt intresse.

Härefter behandlade utskottet olika tänkbara förfaranden för att åstadkomma den reglering av gruvdriften, som vore erforderlig för att skydda Smålands Taberg som naturminnesmärke, och framhöll därvid i huvudsak följande: En frivillig överenskommelse, genom vilken gruvbolaget förbunde sig att dirigera brytningen till områden, vilka vore mindre känsliga, skulle antagligen både snabbast och enklast leda till att hotet mot naturminnesvärdena avvärdades. Största säkerhet för att det avsedda skyddet komme till stånd och bleve bestående skulle dock naturligtvis vinnas, om malmbrytningen reglerades genom tvingande föreskrifter, utfärdade med stöd av lag. Huruvida en framkomlig väg vore fridlysning enligt den nya naturskyddslagen — vilken då förelåg endast som ett förslag, vilket ännu icke blivit föremål för proposition — vore ett spørsmål, som måste lämnas öppet. Expropriation vore möjlig men skulle förorsaka statsverket avsevärda kostnader.

Utskottet fortsatte härefter:

Huruvida skydd för Smålands Taberg som naturminnesmärke kan skapas på överenskommelsens väg eller om tvångsingripande måste ske är ett spørsmål till vilket utskottet icke är i tillfälle att taga ståndpunkt. Frågans besvarande förutsätter underhandlingar med gruvbolaget för att konstatera huru långt det vill gå för att berget skall bevaras. Skulle dessa underhandlingar icke föra till ett resultat, som fredar berget, måste, om icke den nya naturskyddslagen kan användas eller expropriation anses böra tillämpas, en lagstiftning övervägas för att möjliggöra fridlysning av de områden, som böra skyddas. Frågan om den ersättning, ett förbud mot gruvdrift kan kom-

ma att föranleda, är därvid ett av de ämnen, som måste behandlas. Både underhandlingarna och utarbetandet av den lagstiftning, som kan bli behöf- lig, böra ske genom Kungl. Maj:ts försorg. Utskottet föreslår därför, att riksdagen ville hos Kungl. Maj:t begära utredning för att tillgodose de vid Smålands Taberg knutna naturskyddsintressena. De förslag, till vilka utredningen kan föranleda och som fordra riksdagens medverkan, böra under- ställas riksdagen. Då berget kan mer och mer spolieras allt efter det gruv- driften fortsätter, bör utredningen ske snabbt.

Utskottet hemställde alltså, att riksdagen ville i anledning av motionerna i skrivelse till Kungl. Maj:t anhålla, att Kungl. Maj:t måtte låta verkställa skyndsamt utredning om tillgodoseendet av de till Smålands Taberg knutna naturskyddsintressena samt att Kungl. Maj:t ville för riksdagen framlägga de förslag, vilka utredningen kunde föranleda.

Sedan riksdagen godkänt utskottets utlåtande, i samband varmed den ovannämnda interpellationen besvarades, avläts skrivelse till Kungl. Maj:t i enlighet med utskottets hemställan.

Med stöd av Kungl. Maj:ts bemyndigande tillkallade statsrådet och che- fen för kungl. jordbruksdepartementet den 7 juni 1952 f. generaldirektören Stig Ödeen och dåvarande rättsavdelningschefen, numera regeringsrådet Sven Strömberg att såsom sakkunniga verkställa utredning och framlägga förslag rörande frågan om åtgärder till skydd för Smålands Tabergs natur- värden. I direktiven uttalades bl. a. att en frivillig överenskommelse med bolaget borde eftersträvas och att andra åtgärder borde övervägas först om det befunnnes omöjligt att nå ett godtagbart resultat genom en överenskom- melse. De sakkunniga har den 4 november 1953 avgivit sitt betänkande (SOU 1953:33). Vid betänkandet finns som bilaga fogat ett preliminärt avtal mellan kronan och Aktiebolaget Smålands Taberg.

I betänkandet lämnas efter en inledande framställning närmare redogö- relser för naturskyddsintressena, gruvbrytningsintressena samt formerna för gruvdriften. Under rubriken »Titan, framtidens metall» framhålls där- vid den allt större betydelse titan fått och i framtiden kan väntas få. I betänkandets sista avdelning behandlas olika möjligheter till tabergsfrågans lösning. Utredningsmännen framhåller därvid (s. 45 i betänkandet), att det ur flera synpunkter är önskvärt att Taberg skyddas mot varje ingrepp genom gruvbrytning samt att det ur allmän synpunkt ej finns något *aktuellt* intresse av att berget utnyttjas som malmtillgång. Utredningsmännen fort- sätter emellertid:

Tages hänsyn även till malmens titaninnehåll, kommer saken emellertid i något annat läge. I och för sig utgör visserligen titanhalten ett ytterligare skäl för att berget bör bevaras, så att dess latent värde icke nu förspilles för mindre viktiga intressen. Men å andra sidan är det, såsom tidigare fram- hållits, av stor vikt att den svenska industrien och bergsvetenskapen får till- fälle att deltaga i det intensiva forsknings- och försöksarbetet på titanom- rådet. Möjlighet till viss brytning för detta ändamål måste därför hållas öppen. Det kunde måhända göras gällande att forsknings- och försöksverk- samheten i första hand borde inriktas på landets övriga titanmalmfyndig- heter, så att det särskilt känsliga Taberg tills vidare lämnades i fred. Detta

är emellertid icke möjligt, ty tabergsmalmen erbjuder speciella problem, som i stor utsträckning kan lösas enbart genom experimenterande med just den malmen.

I enlighet med det anförda bör ett statsingripande till skydd för Taberg i princip syfta till att brytning skall få förekomma endast för att möjliggöra forskning rörande ett framtida utnyttjande av malmens titaninnehåll och endast i den omfattning som är nödvändig för att forskningen skall bli effektiv. Samtidigt bör tillses att brytningen förläggas till sådan plats och bedrivs i sådan form att skadan på berget blir den minsta möjliga.

Som alternativ till en frivillig uppgörelse diskuterar utredningsmännen till en början utvägen att tillgripa *särskild lagstiftning* i form av en »lex Taberg». Om detta alternativ anför utredningsmännen:

Att förslag därom framförts torde ha berott på att vår förutvarande naturskyddslagstiftning var relativt otillfredsställande och erbjöd mycket begränsade möjligheter till effektivt skydd i sådana fall som det föreliggande. Sedermera har dessa förhållanden radikalt ändrats genom den nya naturskyddslagen. Ur naturskyddssynpunkt synes därför en speciallagstiftning numera vara onödig. De stadganden i nya naturskyddslagen som kan få betydelse i frågan om Taberg är reglerna angående *fridlysning* som naturminne. Därom sägs i 5 §: Taberg fyller samtliga de angivna kraven, vissa av dem i mycket hög grad. Det är således intet tvivel om att förutsättningar för fridlysning föreligger. Åtskilligt talar också för att vidtaga denna åtgärd. Därigenom skulle kunna vinnas ett fullständigare skydd än som kan uppnås avtalsvägen. Lösningen skulle också bli mera definitiv. Men å andra sidan torde man vid fridlysning få räkna med ej obetydliga kostnader för det allmänna.

Ett annat alternativ, nämligen ett statsförvärf av Taberg eller av aktierna i gruvbolaget, behandlas också av utredningsmännen, som härom anför:

Ett statsförvärf kan komma till stånd bland annat genom att berget exproprieras för att fridlysas såsom naturminne. Härigenom skulle dock knappast uppnås någon fördel utöver vad som kan vinnas genom total fridlysning utan expropriation. Och kostnaderna skulle säkerligen icke bli mindre.

Däremot skulle ett statsförvärf utan tillgripande av tvångsåtgärder måhända vara det enklaste sättet att lösa frågan om naturskydd för Taberg. Förhandlingar har därför förts med bolagsledningen om förvärf för statens räkning av antingen gruvrättigheterna eller aktierna i bolaget. Från bolagsledningens sida har därvid uttalats att endast det sista alternativet kunde övervägas, men samtidigt har meddelats att bolagets aktieägare icke vore intresserade av en försäljning av aktierna. Förutsättningar för ett statsförvärf genom köp föreligger således för närvarande icke.

Utredningsmännen framhåller vidare, att frågan om utnyttjandet av titanet i Taberg utgör en del av det större problemet om ökade möjligheter till samhälleligt inflytande vid utnyttjandet av vårt lands mineraltillgångar, men anför, att en närmare utredning om de invecklade spörsmål, som är förknippade härmed, torde falla utom ramen för utredningsmännens uppdrag.

Den slutsats, vartill utredningsmännen kommit, redovisas i den skrivelse, med vilken de överlämnat sitt betänkande, på följande sätt:

Vi har kommit fram till att en ny lagstiftning till skydd för samhällsintresset i mineraltillgångar är önskvärd och att en särskild utredning i ämnet snarast bör komma till stånd. Under förutsättning att så sker tillstyrker vi att det med gruvbolaget träffade preliminära avtalet godkännes av Kungl. Maj:t. För den händelse åter tanken på en lagstiftning i berörda syfte finnes böra avvisas, ifrågasätter vi om ej övervägande skäl talar för att Taberg omedelbart fridlyses som naturminne.

Då Kungl. Maj:t ännu icke framlagt någon proposition i ärendet, vill vi — även om det synes sannolikt att proposition framläggas under riksdagens gång — genom motion säkerställa, att innevarande års riksdag får tillfälle ta ställning till saken.

I och för sig synes det glädjande att utredningsmännen lyckats ernå en preliminär överenskommelse med gruvbolaget. Vid en granskning av avtalets innehåll visar sig detta emellertid vara sådant, att det enligt vår mening icke är godtagbart ur det allmännas synpunkt. Det område, som enligt punkterna 1—3 i avtalet skall lämnas fritt från ovanjordsbrytning, är sålunda så knappt tilltaget, att det ur naturskyddssynpunkt framstår som alldeles otillräckligt. I detta avseende erfordras, synes det oss, helt andra bestämmelser. Vidare är det en allvarlig brist i avtalet att malmbrytningen icke bestämt begränsas till vad som erfordras för den av bolaget bedrivna forsknings- och försöksverksamheten. Utredningsmännen nämner själva i detta avseende (s. 46 i betänkandet) en siffra om 25 000—30 000 ton årligen. I punkt 5 i avtalet talas emellertid om en årlig malmbrytning om ca 125 000 ton med möjlighet under vissa förutsättningar till ökning av denna redan i och för sig betydande kvantitet. Särskilt otillfredställande förefaller tredje stycket i punkt 5 vara. Denna bestämmelse synes oss kunna göra hela skyddet för Smålands Taberg tämligen illusoriskt.

Vi anser sålunda, att avtalet icke ger ett tillfredsställande skydd för Smålands Tabergs värde som naturminne och alltså redan av denna anledning icke bör godtagas. Härtill kommer en annan synpunkt, som ovan berörts och som, sedan frågan om skydd för Smålands Taberg först väcktes, kommit att framstå som allt betydelsefullare. Vi åsyftar härmed det ur såväl nationalekonomisk som försvarspolitisk synpunkt allt viktigare samhällsintresset av att den i Tabergs järnmalm förekommande metallen titan tillgodoses på lämpligt sätt. Såväl i tredje lagutskottets ovan omnämnda utlåtande som i utredningsmännens betänkande har framhållits den stora industriella betydelse, ej minst inom flygplansindustrien, som titanet kan väntas få i framtiden. Enligt vad vi inhämtat har titan ännu icke blivit industriellt använt på grund av svårigheten att framställa metallen i ren form. Detta beror bl. a. därpå att metallens smältpunkt ligger mycket högt, ca 1 725° C. Helt nyligen har man emellertid lyckats utarbeta en industriell metod för framställning av rent titan. Detta har visat sig vara ett för många ändamål idealiskt material. Det är mycket lättare än järn, starkare än aluminium och mera motståndskraftigt mot korrosion än platina. Det förenar följaktligen de tre nämnda metallernas goda egenskaper utan att ha deras

olägenheter. Legeringar med titan har visat sig kunna få ett mycket vidsträckt användningsområde på grund av sin stora hållfasthet även vid höga temperaturer och utomordentliga motståndskraft mot oxiderande och frätande ämnen. Titanutvinningen befinner sig dock ännu på ett förberedande stadium. Då metoderna nått en sådan utformning, att de kan omsättas i stor skala, kommer malmen i Smålands Taberg med all sannolikhet att få ett mycket stort värde.

Det finns sålunda all anledning att överväga, om icke jämväl ur samhälls-ekonomiska och försvarspolitiska synpunkter brytningen av tabergsmalmen för närvarande bör begränsas till vad som erfordras för forsknings- och försöksverksamhet. Skulle i framtiden en brytning i större skala för utvinning av titan bli möjlig och erforderlig, torde det också bli lönande att använda underjordisk brytning. Härigenom skulle berget kunna bevaras för överskådlig framtid. Det framstår även av denna anledning som synnerligen önskvärt, att dagbrytningen nu inskränkes till ett minimum.

Då det av utredningsmannen träffade preliminära avtalet alltså enligt vår mening icke bör godtagas samt nu pågående brytning i berget hotar att förinta de naturvärden berget representerar, är det synnerligen angeläget att erforderliga åtgärder vidtas snarast möjligt. Innevarande års riksdag bör därför enligt vår mening ta ståndpunkt till frågan.

Med stöd av vad sålunda anförts hemställer vi,

att riksdagen måtte i skrivelse till Kungl. Maj:t anhålla om omedelbar utredning angående särskild lagstiftning eller annan åtgärd för att tillgodose såväl de till Smålands Taberg knutna naturskyddsintressena som samhällsintresset av att den i bergsmalmen befintliga metallen titan tillgodogöres på lämpligt sätt, samt

att Kungl. Maj:t måtte snarast och om möjligt under innevarande år förelägga riksdagen det förslag, vartill denna utredning kan föranleda.

Stockholm den 20 januari 1954.

Abel Andersson

i Löbbo.

Erik Fast.

J. W. Pettersson

i Norregård.

T. G. v. Seth.

Harald Almgren.

Edvin Gustafsson

i Bogla.

Gustaf Svensson

i Vä.

Yngve Hamrin.

Helga Sjöstrand.

Tekla Torbrink.